

YTTERDÖRRAR

Ytterdörren och entrén är en av de delar av huset som ägnats störst omsorg genom tiderna. Entrépartiet speglar nästan alltid modet under den tid då huset byggdes och är därför en väsentlig del av en byggnads karaktär.

Ytterdörrar har ofta kompletterats med en arbetad portal. Sådana förekom allmänt fram till 1800-talets senare del, då de nya verandorna med rika lövsågsarbeten övertog portalernas funktion som inramning till entrén. Dekorationerna snidades ofta av en skicklig hantverkare, och man kan ibland se liknande verk på närliggande gårdar. Lokala variationer förekommer ofta.

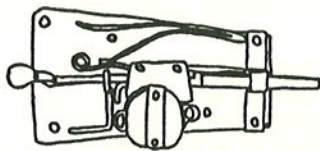
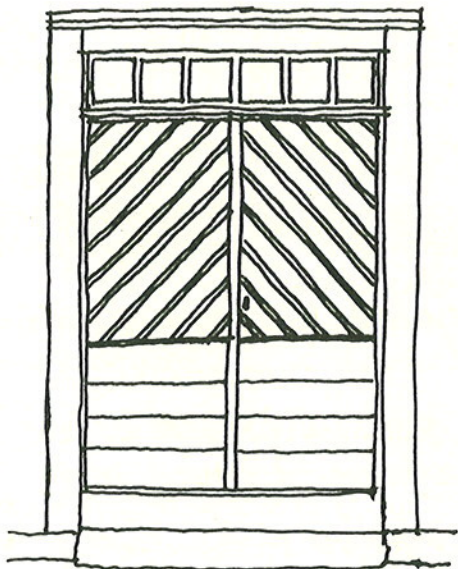
Dörrarna oljemålades vanligen i ockra eller ljusbrunt, som skulle efterlikna ek. Omfattningen kunde vara vit eller gråvit.

Beslag, gångjärn, lås, trycken och listernas profiler kan berätta om dörrens ålder. Fram till 1800-talets senare hälft var alla delar tillverkade av hantverkare. Det finns all anledning att vara rädd om dessa detaljer. En välgjord dörr med lås och beslag är en antikvit.

Bräddörrar

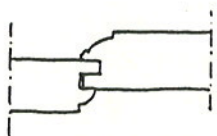
Den äldsta typen av dörrar är konstruerade av stående bräder. Dessa hålles på baksidan

Bräddörr

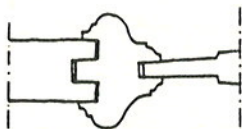

Detaljer till äldre bräddörrar

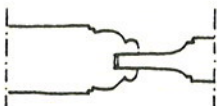
samman av tvärslåar eller naror, som ibland kan vara infällda. På utsidan kunde dörren kläs med profilerade bräder i olika mönster, och kallas då paneldörr. Båda typerna är tidlösa, och har använts i enklare byggnader till långt in på 1900-talet.

Utanpå liggande fyllning

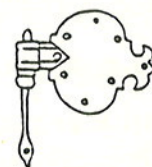
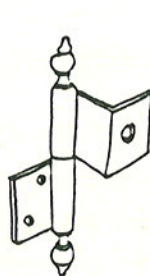
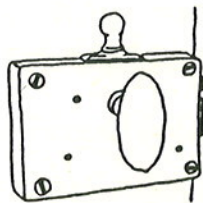
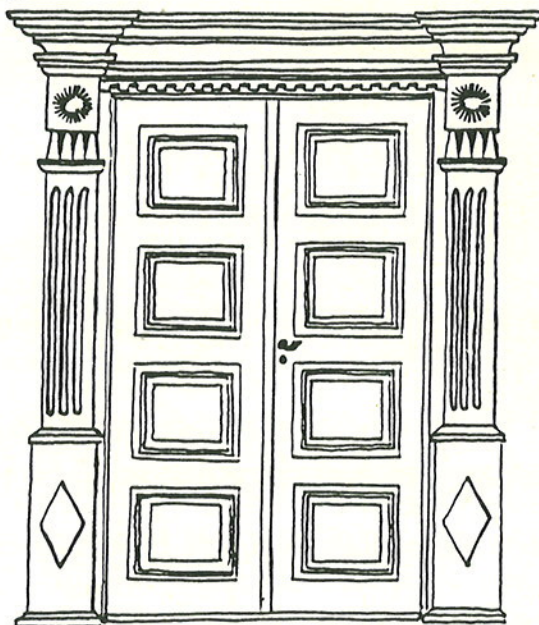

Helfransk fyllningsdörr

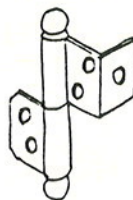
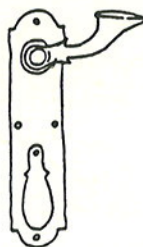

Halvfransk fyllningsdörr

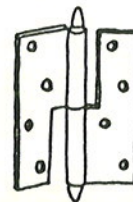
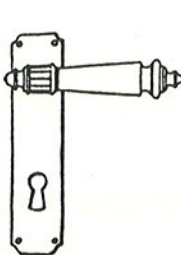
Spegeldörr

1770-

- ca 1850

1800-talets senare hälft

Spegeldörrar

På 1700-talet förfinades ytterdörrarna, och tillverkades ofta i par med sk hel- och halvfranska kälningar (spegeldörrar).

I början av 1800-talet stramades profiler och former åt. Detaljer som gångjärn började efter hand att döljas i dörren. Ytterdörrarna försågs ofta med portaler med tandsnittsfri-ser och överljus.

Någon gång glasades även en äldre dörr. Snickerier och beslag tillverkades mot slutet av 1800-talet alltmer på maskinell väg. Formrikedomen på fyllningarna ökade och ibland kunde träet och glaset ersättas med dekorativt gjutjärn. Fodren var mot seklets slut ofta mycket rikt profilerade.

Kring sekelskiftet 1900 förekom otaliga mönster för spröjsning av glasade pardörrar. Typen var vanlig både på torpstugor och på större gårdar, men kan också ses i stadsbebyggelse.

Under 1920-talet förekom helfranska dörrar med utseende som påminner om klassicismen omkring år 1800. Fyllningsdörren förenklades dock snart och 1930- och 40-talets dörrar har sällan några profilerade lister eller kälningar. Under funktionalismen ansågs de gamla dörrarna fula och omoderna, och ofta täcktes de med masoniteskivor. Se upp med skivbeklädda dörrar i gamla hus, vackra spegeldörrar kan dölja sig bakom masoniten!

Att laga gamla dörrar

Många äldre dörrar har ett dekorativt utseende och utgör prov på stor hantverksskicklighet. Det lönar sig därför att spara och reparera en skadad dörr. Konstruktionen hos en spegeldörr är enkel, vilket gör att den är ganska lätt att ta isär och laga.

De vanligaste skadorna på ytterdörrar är att de hängt sig och blivit otäta. Men även rötskador i karmen och nedersta ramstycket, sprickor i någon av fyllningarna (speglarna) samt skador kring lås och gångjärn kan förekomma.

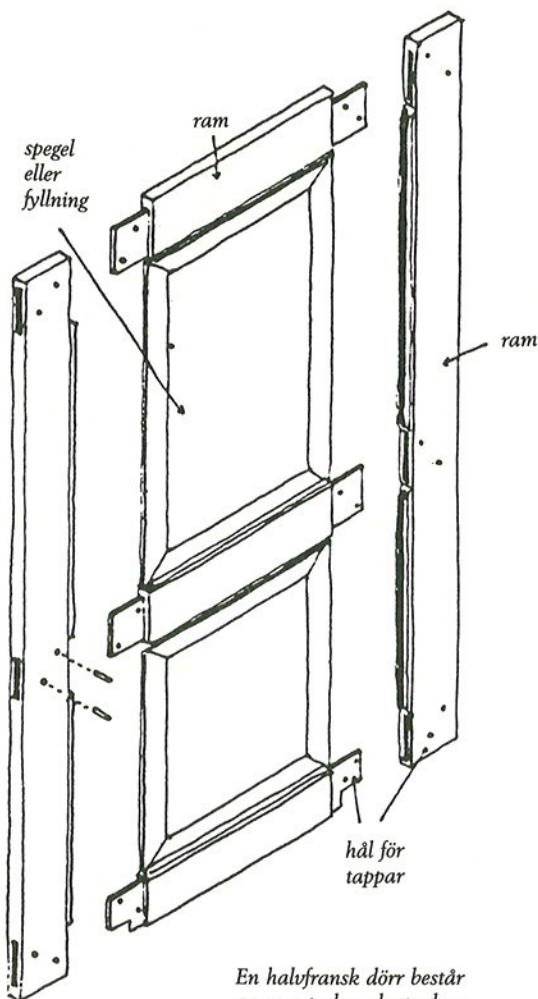
Skadade delar kan bytas ut eller lagas om dörren tas isär. Detta sker genom att man slår eller borrar ut träpluggarna som håller ihop ramstyckena. Precis som gamla fönster skall gamla dörrar inte innehålla spikar eller skruvar, vilket man bör tänka på när man sätter ihop dörren igen.

Spegeldörren är konstruerad så att träet skall kunna svälla och krympa allt efter temperatur och luftfuktighet. Detta är mycket viktigt att tänka på när en fyllning lagas eller ersättes med en ny. Den får inte bli för stor så att den inte kan svälla. Av samma skäl skall man inte spackla där fyllningen går in i ramstycket.

Har dörren slagit sig kan man försöka räta den genom att skåror sågas i ramstyckena på den "konkava" sidan. På så sätt häves spänningen i virket, och tunna träkilar kan slås in i skåror.

Har dörren blivit trög på grund av att huset satt sig, behöver man vanligen bara hyvla där dörren kärvar. Gångjärnen kan också justeras genom brickor. I svårare fall demonteras de, varefter de gamla skruvhålen i karmen pluggas och gångjärnen monteras i korrekt läge.

Är skadorna så omfattande att det är svårt att göra arbetet själv, kan en gammal dörr ändå räddas. Snickerier brukar kunna reparera en skadad dörr till en kostnad som många gånger är lägre än priset för en nyttillverkad.

En halvfransk dörr består av ramstycke och speglar eller fyllningar.

Nyttillverkning

Vissa snickerier nyttillverkar dörrar efter ritning eller mått. Detta kan vara den enda lösningen när en ursprunglig dörr är försvunnen, men där man känner till typ och utseende. Gamla ritningar, fotografier och jämn-gamla hus kan ge besked om dörrarnas utseende och utförande.

Av isoleringsskäl kan det vara bra att ha dubbla dörrar vid en entré. Gamla ytterdörrar är oftast inåtgående vilket innebär att en ny utåtgående dörr kan sättas in i den befintliga karmen. (De nya dörrarna kan tas bort på sommarhalvåret och används därmed som de traditionella innanfönstren.)

För att uppfylla moderna krav på brandsäkerhet i trappuppgångar kan äldre dörrar behöva förstärkas. En gammal dörr behöver inte kasseras bara för att den inte klarar brandkraven. Ofta är det tillräckligt att den förstärks med en skiva på ena sidan. Den nya skivan kan sedan kläs med ett listverk som motsvarar indelningen av ramverk och fyllningar. På så sätt bibehåller man den ena sidan av den gamla dörren oförändrad.

Målning av dörrar

Rengör dörren från gammal färg. Var noga där fyllningen går in i ramstycket. Kom ihåg att fyllningen måste tillåtas att röra sig något i ramen. Måla med tunn oljefärg så undviks sprickbildning i färgen.

Beslag som gångjärn, även gamla handsmidda plattgångjärn, målas i samma kulör som dörren. Detsamma gäller för kammarlåset, om det inte är tillverkat av mässing. Vredet eller trycket lämnas omålat, oavsett om det är av järn eller mässing.

En byggnad bör underhållas med sådana metoder att de inte försvårar ett framtida underhåll. Ansvar för en god byggnadsvård vilar på den enskilda fastighetsägaren.

Alla byggnader bör byggas om varsamt så att kulturhistoriska och arkitektoniska kvalitéer bevaras. Det är genom intresse och engagemang hos den enskilda fastighetsägaren och projektören som det kulturhistoriska arvet kan förvaltas och byggnadstraditionen kan leva vidare.

Kommunens byggnadsnämnd kan ge besked om bygglov krävs eller om speciella restriktioner för ombyggnad gäller. Kommunens bygglovarkitekt kan ge praktiska råd i ombyggnadsfrågor.

Vid förändring av byggnader som är skyddade enligt kulturminneslagen, så kallade byggnadsminnen, krävs tillstånd av länsstyrelsen.

Länsmuseet och andra museer hjälper till med byggnadsantikvarisk rådgivning till såväl fastighetsägare, projektörer som hembygdsföreningar.

Litteratur:

Skansens handbok i vården av gamla byggnader. Biörnstad/Gustavsson. Borås 1981.

Vård av trähus. Sören Thurell. Falköping 1975.

Så renoveras torp och gårdar. Hidemark m fl ICA-förlaget 1982.

Portar. Paridon von Horn. Stockholm 1982.

Informationsbladet

är framställt inom ramen för ett samarbetsprojekt mellan museerna i västra Sverige och Nääs hantverkscentrum. Bladet är redigerat av arkitekt/antikvarie Margareta Hallin vid Älvsborgs länsmuseum.

Text och illustrationer:

Antikvarie Thomas Carlquist vid Skaraborgs länsmuseum.

Foto:

Ola Eriksson, Älvsborgs länsmuseum.

Lay-out:

Arkitekt Olof Antell, Stockholm och arkitekt/antikvarie Margareta Hallin vid Älvsborgs länsmuseum.

Distribution och abonnemang:

Nääs hantverkscentrum
Nääs slott, Södra flygeln
448 00 FLODA, tel. 0302-304 44

Utgivare:

Älvsborgs länsmuseum
April 1990